

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒՐՋԻՆՅԱՆ

քանասիրական գիր. թեկնածու, ԳՀՀ

«ԱՐՏԵՐԿՐԻ ՀԱՅ» ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԽՄԲԻ ԲԱՌԱՐԱՆԱՅԻՆ ԳՐԱՆՑՈՒՄ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Վաղ միջնադարում Հայաստանից սկիզբ առած գրեթե անընդհատ արտագաղթի, ինչպես նաև դժնդակ բռնագաղթերի հետեւանքով Հայոց աշխարհին մոտ, այնուհետեւ հեռու վայրերում եւս գոյացել են հայկական բազմաթիվ գաղթավայրեր: Նոր ժամանակներում Օսմանյան թուրքիայի իրականացրած ցեղասպանությունից (1915-1923 թթ.) փրկված, սակայն բնօրրանից զրկված արեւմտահայերը սփռվեցին աշխարհով մեկ՝ համալրելով հայկական հին գաղթօջախները, ստեղծելով նորերը եւ ձեւավորելով հայ սփյուռքը: Մեծ արտագաղթ եղավ 1988 թ. Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժից, Հայաստանի Հանրապետության հռչակումից եւ երկրի համայնավարական տնտեսության հիմնովին քայքայումից հետո, ինչպես նաև Արցախյան պատերազմի պատճառով: Արտագաղթը, որ մեր օրերում ահագնացող չափերի է հասնում, շարունակվում է:

Տարբեր ժամանակներում (ըստ մեր ունեցած բնագրային վկայությունների՝ ԺԹ. դարի երկրորդ կեսից սկսած) կազմվել են այս կամ այն երկրի, տարածաշրջանի հայ, հայկական այսինչ գաղթավայրի, համայնքի ներկայացուցիչ նշանակող հարյուրից ավելի բառեր, որոնք մենք միավորում ենք «արտերկրի հայ» («հայրենիքից դուրս ապրող հայ») իմաստային խմբի մեջ: Որպես կանոն՝ այդ բառերն ունեն հայ վերջնաբաղադրիչը:

Նախաեղեռնյան շրջանում «արտերկրի հայ» իմաստային խմբի բառերն սկսեցին հայտնվել հայերենի նախ թարգմանական, ապա՝ միալեզվյան բառարաններում¹: Դա բնական էր եւ օրինաչափ, քանի որ մի շարք

¹ Տե՛ս Դ. Գյուլիսյան, «Արտերկրի հայ» իմաստային խմբի բառերի բառարանագրական վերլուծություն, «Էջմիածին», 2017, Ժ., էջ 74-105, «Արտերկրի հայ» իմաստային խմբի

բառեր արդեն տասնամյակների գործածություն ունեին: Հայ վերջնաբաղադրիչով բառեր ստեղծելու, գործածելու եւ բառարաններում ներառելու գործընթացը հայություն երկու հատվածներում տեղի էր ունենում գրեթե միաժամանակ, կարելի է ասել «զուգահեռաբար»:

«Արտերկրի հայ» իմաստային խմբի բառերն արեւելահայ իրականության մեջ առաջին անգամ գրանցվել են Հ. Դադբաշյանի հայ-ռուսերեն բառարանում՝ եգիպտահայ, թ(ու)րքահայ, կովկասահայ, պարսկահայ, ռուսահայ, տաճկահայ, արեւմտահայ իրականության մեջ՝ Գ. Լուսինյանի եւ Կ. Բասմաջյանի հայերեն-ֆրանսերեն բառարանում, որտեղ տեսնում ենք նախորդից ավելի շատ (10 միավոր) եւ մասամբ տարբեր բառային կազմ՝ ամերիկահայ, անգլիահայ, թրքահայ, հնդկահայ, հունգարահայ, պարսկահայ, պուլկարահայ, ռումանահայ, ռուսահայ եւ տաճկահայ²:

Վերջին հարյուրամյակի ընթացքում հայերենի միալեզվյան եւ թարգմանական բառարաններում ընդհանուր հաշվարկով գրանցվել է «արտերկրի հայ» իմաստային խմբի շուրջ 50 միավոր: Դրանք կարող ենք բաժանել երկու խմբի՝ ընդհանուր անուններ (գաղ(ու)թահայ, սիյուրքահայ)³ եւ մասնավոր բազմաթիվ անուններ: Վերջիններս ստեղծվել են բառակազմական հետեւյալ մասնակաղապարներով՝

ա) «երկրանուն+հայ» (հնդկահայ, ֆրանսահայ),

բ) «տարածաշրջանի անուն+հայ» (կովկասահայ, միջագետքահայ),

գ) «քաղաքանուն+հայ» (պոլսահայ, թիֆլիսահայ):

Ամենաշատ բառեր կազմվել են «երկրանուն+հայ» մասնակաղապարով: Դրանցից հայերենի բանասիրական միալեզվյան եւ թարգմանական բառարաններում արձանագրվել են 31-ը (տարբերակները չհաշված)՝ ամերիկահայ (նկատի է առնվում ԱՄՆ-ը), անգլիահայ, արգենտինահայ, արեւել. բուլղարահայ / արեւմտ. պուլկարահայ, գերմանահայ, եգիպտահայ,

բառերի ներկայացումը հայերեն թարգմանական բառարաններում, ԲԵՀ, Հայագիտություն, 2017, թ. 2, էջ 59-77:

² Հմմտ. Յ. Դադբաշյան, Լիակատար բառարան հայերենից ռուսերեն, Թիֆլիս, 1911. Գ. Լուսինյան, Կ. Զ. Բասմաջյան, Առձեռն բառարան հայերեն աշխարհիկ լեզուէ ֆրանսերեն, Կ. Պոլիս, 1915: Վերջինիս բառացանկում կան նաեւ լատինահայ եւ ֆրանսահայ բառերը, սակայն ոչ թե «հայ», այլ «հայերեն» իմաստով՝ «լատիներեն-հայերեն» եւ «ֆրանսերեն-հայերեն» (տե՛ս Դ. Գյուրջինյան, «Հայերեն» նշանակող հայ վերջնաբաղադրիչով բառերի մի խմբի քննությունը, «Ջահուկյանական ընթերցումներ» միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Երեւան, 2017, էջ 53-67):

³ Ընդհանուր անուն է (մասնակի ընդգրկմամբ) նաեւ նորակազմ եվրոպահայ-ը՝ կազմված «աշխարհամասի անուն+հայ» մասնակաղապարով: Օրինակ՝ ած. - «.... եվրոպահայ մամուլը որպես լեզվի, մշակույթի, ազգային նկարագրի պահպանման միջոց» (Առ 29. 03. 2003), գոյ. - «Սիրելի եվրոպահայեր, սիրելի սիյուրքահայեր, խնդրում ենք, մի՛ զլացեք, քվեարկեք» (ՉԻ 9. 05. 2009):

եթովպահայ, թ(ու)րքահայ / թիւրքահայ, իսրայելահայ, իրալահայ, իրանահայ, իրաքահայ, լեհահայ, լիբանանահայ, կանադահայ, կիպրահայ, հնդկահայ, հոլանդահայ, հունահայ, հունգարահայ, շվեդահայ, շվեյցարահայ, պարսկահայ, արեւել. ռումինահայ / արեւմտ. ռումանահայ (արեւելահայերենում հնացած), ռուսահայ, սիրիահայ, վիրահայ, փաճկահայ, ուկրաինահայ, ուրուգվայահայ, ֆրանսահայ: Նկատելի է, որ կան հոմանիշներ (ավելի ստույգ՝ տարբերակներ)՝ իրանահայ - պարսկահայ, թ(ու)րքահայ - փաճկահայ:

Այս ցանկում բառերը հայտնվել են հայերեն առնվազն մեկ բառարանում գրանցված լինելու փաստի հիման վրա⁴: Ներկայացված բառերը սփռված են տարբեր բառարաններում, հայերեն բացատրական ընդարձակ բառարաններում դրանցից շատերը չկան, որեւէ բառարանում դրանք համահավաք ներկայացված չեն: Ակադեմիական բացատրականում, օրինակ, արձանագրված է այս կարգի 14 բառ, արեւմտահայերենի բացատրական երկհատորյա բառարանում՝ 13, էդ. Աղայանի բառարանում՝ 12 բառային միավոր⁵: Նշանակում է՝ հայերենի բառարաններից յուրաքանչյուրը լավագույն դեպքում չի ներկայացնում հիշյալ բառակազմի մոտավորապես կեսն անգամ:

Վերելում թվարկված կազմությունները «երկրանուն+հայ» մասնակազապարով ստեղծված բառերի լոկ մի մասն են: Այժմ բնագրային վկայություններով մեր ձեռքին ունենք հիշյալ կազապարով կազմված եւ բառարաններում չարձանագրված եւս հիսուն բառ՝ արձանագրվածներից շատ ավելին: Արձանագրված եւ չարձանագրված բառերի մեկտեղումով միայն կարելի է ուրվագծել սփյուռքի այսպես կոչված «բառային պատկերը»:

Որո՞նք են «երկրանուն+հայ» կառուցվածքն ունեցող այն բառերը, որոնք չեն արտացոլվել բառարաններում, դրանք ի՞նչ ընդհանրություններ ունեն, ի՞նչ հիմքերից են կազմվել, ինչպիսի՞ պատմություն եւ գործածություն ի՞նչ ընդգրկում ունեն:

Քննության ենթակա բառերն ըստ իրենց արտահայտած իրակությունների կարելի է բաժանել մի քանի խմբերի: Անշուշտ, այս բաժանումը որոշակի պայմանականություն ունի:

⁴ Իսրայելահայ, կանադահայ, կիպրահայ, հոլանդահայ, շվեդահայ, ուրուգվայահայ բառերը, օրինակ, արձանագրվել են միայն Մ. Մինասյանի «Հայերէն աւանդական ուղղագրութեան բառարանում» (Ժնեւ, 2000), որ տպվել է ընդամենը 25 օրինակով: Հանրության լայն շրջանակներին (նաեւ շատ մասնագետների) բառարանը ծանոթ չէ, ուստի եւ նվազ է նրա ազդեցությունը:

⁵ Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հտ. 1-4, Երեւան, 1969-1980. Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976. Գ. արք. Ճերեճյան, Փ. Կ. Տոնիկյան, Ա. Տեր-Խաչատուրյան, Հայոց լեզուի նոր բառարան, հտ. Ա.-Բ., Բեյրութ, 1992:

Առաջին խումբը: Այստեղ ընդգրկվել ենք հայկական մի շարք համայնքների ներկայացուցիչներ նշանակող այն բառերը, որոնք տասնամյակներ շարունակ գործածության մեջ են արեւելահայերենում եւ արեւմտահայերենում, հիմնականում գիտական խոսքում եւ մամուլի լեզվում, գրավոր կամ բանավոր զրոսեւորմամբ: Այդ համայնքները բնորոշվում են հետեւյալ հատկանիշներով (կամ դրանցից առնվազն մեկով)՝ պատկառելի պատմություն, ստվար կազմ՝ մարդուժ, ապրում են ազգային աշխույժ կյանքով (դպրոց, եկեղեցի, մամուլ, մշակութային, մարզական միություններ եւ այլն), հիմնականում հայախոս են⁶:

Այս խմբի բոլոր բառերը, քանի որ հիմնականում հին կազմություններ են եւ գործածական, հանդիպում են ինչպես գոյականի, այնպես էլ ածականի արժեքով:

Բրազիլահայ / պրագիլահայ: Հայերը Բրազիլիա են գաղթել ԺԹ. դարի երկրորդ կեսին: Նրանք այս երկիր են տեղափոխվել Կ. Պոլսից եւ Արեւմտյան Հայաստանից, ավելի ստվար խմբեր եկել են Մեծ եղեռնից, հատկապես Կիլիկիայի հայաթափումից հետո: Հայերը բնակություն են հաստատել հիմնականում Սան Պաուլո քաղաքում եւ համանուն նահանգի այլ քաղաքներում: 1927-ին հիմնվել է համայնքի ազգային կյանքը կազմակերպող Հայ գաղութային միությունը, հաջորդ տարի՝ առաջին դպրոցը, 1935-ին՝ եկեղեցին: Բրազիլահայերի թիվն այժմ 35-40 հազար է:

Բրազիլիայի հայ համայնքի պատմության մեջ (լույս է տեսել մոտ յոթանասուն տարի առաջ), քանիցս գործածվել են պրագիլահայ եւ պրագիլահայություն բառերը. «Պրագիլահայության Եկեղեցական Կեդրոնական Վարչությունը կը գրնտի Սան Բալոո նահանգի նոյն քաղաքին մէջ, եւ կը կոչուի Կեդրոնական վարչական խորհուրդ պրագիլահայոց» (ԵՔՎ, էջ 353): Բառը նոր չէ. մինչ այդ արդեն իսկ գոյություն ունէր:

Ածականի արժեքով գործածվում է առավելաբար համայնք բառի հետ. մի բան, որ նկատելի է այս կարգի շատ բառերի դեպքում: Օրինակներ՝ «Բրազիլահայ համայնքն իր մասնակցությունն է բերել համագային ձեռնարկներին» (ՀՍՀ, հտ. 2, էջ 550), «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն իր խոսքում վերհիշեց նաեւ Բրազիլիա կայսրած իր հովվապետական այցը՝ հավելելով, որ

⁶ Հայկական գաղութների պատմության եւ ներկայի մասին տեղեկությունները տրվում են ըստ հետեւյալ աշխատությունների՝ Ա. Գ. Աբրահամյան, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հտ. Ա., Երեւան, 1964, հտ. Բ., Երեւան, 1967, Հր. Աճառյան, Հայ գաղթականության պատմություն, Երեւան, 2002. ՀՍՀ, հտ. Ա. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երեւան, 2003. «Հայ գաղթաշխարհի պատմություն», հտ. Ա., Բ. (խմբագիր՝ Վ. Միքայելյան), Երեւան, 2003, հտ. Գ., Երեւան, 2013: Հայ համայնքների թվաքանակի մասին տվյալները քաղել ենք «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանից, թարմացրել ՀՀ ԱԳՆ պաշտոնական կայքից:

առիթ ունեցել է տեսնելու բրազիլահայ համայնքի նախաձեռնությունն ազգային-հոգետր արժեքների հանդեպ» (Առ., 23. 09.2015):

Հայերենի բառարաններ կազմողներն առ այսօր անտեսել են գիտական գրականության մեջ, ինչպես եւ մամուլում հանդես եկող բրազիլահայ /պրազիլահայ-ը:

Ավստրալահայ: Հայերն Ավստրալիա գաղթել են ԺԹ. դարի կեսերից սկսած: Մեծ եղեռնից հետո եւ անցյալ դարի 20-ականներին համայնքը համալրվել է գաղթականների նոր խմբերով: Զանգվածային հոսք եղել է հատկապես 1960-ականներին Միջին Արեւելքի երկրներից եւ Իրանից, ապա նաեւ Իրաքից, Սիրիայից, Լիբանանից, Կիպրոսից, Սուդանից, Եթովպիայից, Թուրքիայից եւ այլ երկրներից, 90-ականներին՝ Հայաստանից եւ հետխորհրդային տարածքից: Ազգային կյանքը կազմակերպվել է Ի. դարի 50-60-ականներից: Համայնքն առավելաբար հայախոս է: Այժմ ավստրալահայերի թիվը կազմում է 35-40 հազար:

Ավստրալահայ-ն առնվազն կեսդարյա «կենսագրություն» ունի: Ահա գոյականի արժեքով բնագրային մեկ օրինակ հիսուն տարի առաջ հրատարակված գիտական աշխատությունից. «.... երկրագնդի հինգերորդ աշխարհամասն էլ հասան հայ գաղթականների փոքրիկ խմբերը: Նրանց ընդունեցին ավստրալահայերը եւ տեղավորեցին Ադելաիդայում, Մելբուռնում, Սիդնեյում եւ մյուս հայաշատ քաղաքներում» (ԱԱ, հտ. Բ., էջ 340): Ածականի արժեքով. «Ավստրալահայ համայնքը նշեց Վարդանանց տոնը» (Ա, 26.02.2004):

Բառարանագիրները հանիրավի անտեսել են գործածական, ինչպես եւ ուղղագրական որոշակի դժվարություն ունեցող այս բառը (հանդիպում է ավստրալահայ տարբերակը եւս):

Պաղեստինահայ: Հայերի հարաբերությունները Պաղեստինի հետ սկսվել են վաղ ժամանակներում: Հայերը երոսաղեմում մշտական ներկայություն ունեն Դ. դարից սկսած, է. դարում այստեղ հիմնադրվել եւ ցայսօր գործում է Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու նվիրապետական աթոռներից մեկը՝ Երոսաղեմի հայոց պատրիարքությունը:

Ժամանակագրորեն պաղեստինահայ-ը ավստրալահայ-ից եւ բրազիլահայ-ից բավական հին է: Հմմտ. «Պաղեստինահայ կեանքը» (Ար, 2.11.1928)⁷: Բառն ակտիվ գործածություն չի ունեցել, սակայն այսօր էլ հանդիպում է. «Նորանշանակ դեսպանը հայկական արմատներ ունի, նրա

⁷ Հմմտ. նաեւ «Տեր-Վարդանան. «Պաղեստինահայության վրայ» Սուրիահայ տարեցոյց 1925. էջ 232-3. Հայոց վիճակագրութիւնը հետեւյալն է. Երուսաղէմ բնիկ 8000 անձ, 1100 գաղթական» (ՀԱ, էջ 443): Եթե 1925-ին ունեինք պաղեստինահայութիւն հավաքական գոյականը, ապա հստակ է, որ պաղեստինահայ-ն արդեն իսկ գոյություն ունեցած պիտի լիներ:

հայրը պաղեստինահայ է» ([www. news.am](http://www.news.am), 29.01.2016): Երբ Պաղեստինի հողում 1948-ին առաջացավ հրեական պետությունը՝ Իսրայելը, այս բառի գործածությունն էապես նվազեց. մեջտեղ եկավ նաեւ իսրայելահայ-ը (մինչ այդ կային երուսաղեմահայ / սաղիմահայ-ը):

Հորդանանահայ: Հորդանանում դեռ վաղ ժամանակներից գոյություն ունեցող հայ համայնքը ստվարացել է Մեծ եղեռնից հետո, երբ հազարավոր գաղթականներ հանգրվան են գտել այստեղ: 1948-ին հայերը 6 հազար էին, այժմ՝ չուրջ 3 հազար: Հորդանանահայերն ունեն եկեղեցի, գործում են տարբեր միություններ, մանկապարտեզ, դպրոց,

Հորդանանահայ -ը երկարժեք է. ած. - «Բազմաթիվ հորդանանահայ երիտասարդներ գալիս են Հայաստան քարձրագույն կրթություն սրանալու» (ՀՍՀ, հ. 6, էջ 589), գոյ. - «.... նկատելի է հորդանանահայերի արտահոսքը Կիպրոս, Իսրայել, Լիբանան, Գերմանիա և այլն» (ՀՍ, էջ 367): Հանդիպում է նաեւ մամուլում, այդ թվում՝ սփյուռքահայ: Օրինակ՝ «Ձեռնարկը կը վայելէր նախագահութիւնը յորդանանահայ գաղութի հոգևոր առաջնորդ Վահան արք. Թոփալեանի» (Ա, 11.06.2013):

Ավստրիահայ: Ավստրիայի հայ գաղութն առաջացել է ԺԸ. դարում: 1811-ին Վիեննայում հաստատվել են Մխիթարյան միաբաններ, 1887-ից լույս է տեսնում «Հանդէս ամսօրեայ» հայագիտական հեղինակավոր պարբերականը: Առաջին աշխարհամարտից հետո Արեւմտյան Հայաստանից եւ Թուրքիայի այլ մասերից այստեղ են գաղթել փոքրաթիվ հայեր, Ի. դարի 70-ականներին հոսք է եղել Լիբանանից եւ Իրանից, 90-ականներին՝ Ադրբեջանից եւ Հայաստանից: Համայնքը համալրվել է նաեւ Ավստրիա ուսանելու եկած, այնուհետեւ այնտեղ հաստատված երիտասարդներով: Հայերի թիվն այժմ չուրջ 4 հազ. է:

Ավստրիահայ-ի վկայություններն առավելաբար ածականի արժեքով են. «Գովելի նախաձեռնություն է ցուցաբերում ավստրիահայ համայնքը» (է, 1989, է, էջ 37), «Հայաստանին եւ Լեռնային Ղարաբաղին իր համերաշխությունն ու զորակցութիւնը ցուցաբերելու նպատակով ավստրիահայ համայնքը ձեռնարկած է շարք մը քայլեր» (Առ, 06.04.2016):

Բելգիահայ: ԺԹ. դարի վերջին Բելգիայում հաստատված առեւտրական եւ ուսանող հայեր կային: Մեծ եղեռնից հետո այստեղ կային 1000-ից ավելի հայեր: 1970-ականներին հայերի հոսք է լինում Սիրիայից, Լիբանանից, Թուրքիայից, Իրանից, 90-ականներին՝ Հայաստանից: Բելգիահայերն ունեն եկեղեցի, երկօրյա եւ միօրյա դպրոցներ, տարբեր կազմակերպություններ եւ միություններ: Հայերի թիվը ոչ պաշտոնական

տվյալներով շուրջ 20 հազ. է:

Բելգիահայ-ը տասնամյակների պատմությունն ունի, գործածվում է երկու արժեքով. գոյ. - «Բելգիահայերը կապ են պահպանում Սովետական Հայաստանի հետ» (ՀՍՀ, հ. 2, էջ 360), ած. - «Բրյուսելում գործում են մի շարք հայկական կազմակերպություններ, որոնց թվում՝... Բելգիահայ տիկնանց միությունը» (ԿԴ, էջ 251):

Վենեսուելահայ: Վենեսուելա հայերը գաղթել են Ի. դարի սկզբին Մերձավոր Արևելքի երկրներից, մասնավորապես Սիրիայից: Համայնքը ձևավորվել է 1930-ականներին: Հայերն ունեն եկեղեցի, գործում են միություններ, միօրյա վարժարան: Այժմ Վենեսուելայում ապրում է շուրջ 3,5 հազ. հայ, որոնց զգալի մասն արաբախոս կամ իսպանախոս է⁸:

Վենեսուելահայ-ը խմբի մյուս միավորների համեմատ խիստ հազվագեպ է: Օրինակ՝ «Ամենայն Հայոց Հայրապետի կարգադրությամբ եւ Մայր Աթոռի քարերար վենեսուելահայ Վ. Երիցյանի օժանդակությամբ վերանորոգվեց ավանդարտը» (է, 1985, Ը., էջ 10):

Երկրորդ խումբ: Այստեղ ընդգրկել ենք այն բառերը, որոնք անվանում են համեմատաբար նոր ժամանակներում ձևավորված կամ նորագույն շրջանում աշխուժացած հայկական համայնքների ներկայացուցիչներին: Այս բառերը եւս երկարժեք են (ած./գոյ.), նկատելի է, որ կիրառվում են հիմնականում ածականի արժեքով: Բառերի զգալի մասը հազվագեպ է, դրանք հանդիպում են զանգվածային լրատվության տարբեր միջոցներում:

Ալբանահայ: Ալբանիայի հայ համայնքը ձևավորվել է Ի. դարի 20-30-ական թվականներին, երբ այստեղ են գաղթել Մեծ եղեռնից փրկված, ինչպես նաեւ եվրոպական տարբեր երկրների հայեր: Համայնավարական վարչակարգի տարիներին ազգային կյանքն իսպառ դադարել էր: Համայնքային կյանքը կազմակերպվել է Ի. դարի 90-ականների վերջերից: Հայերի թիվը մեծ չէ, շուրջ 400 մարդ: Հմմտ. «Ալբանահայ գաղութը ինքս եմ «հայրնագործել» քոլորովին պարահարսար» (Ա, 2.05.2014):

Դանիահայ: Ի. դարի վերջին քառորդից հայերն սկսեցին բնակություն հաստատել Դանիայում՝ գաղթելով Լիբանանից, Իրանից, 90-ականներին՝ Հայաստանից: Հայերի թիվը Դանիայում 3 հազ. է: Հմմտ. «Մարդասիրական մեծ գործին միացել էին դանիական կազմակերպություններ եւ դանիահայ անհայրներ» (<http://orer.eu>):

⁸ ՀՍՀ-ի «Վենեսուելա» բառահոդվածում (հտ. 11, էջ 364-369) «Հայերը Վենեսուելայում» ենթաբաժին չկա, ՀՍ-ն ունի Վենեսուելայի հայ համայնքին նվիրված նյութ, սակայն վենեսուելահայ-ը չի գործածվել:

Իսպանահայ: Իսպանիայում կազմակերպված համայնքներ չեն եղել մինչև վերջին ժամանակները, երբ հիմնականում Հայաստանից գաղթեցին հազարավոր մարդիկ: Կազմակերպվել են կիրակնօրյա դպրոցներ, կան տարբեր միություններ, կազմակերպություններ: Ներկայումս այս երկրում ոչ պաշտոնական տվյալներով բնակվում է շուրջ 40 հազար հայ: Հմմտ. «Իսպանահայ աշխարհափոշակ քիթրոնցքամարտիկ Վ. Մասցակայանը մարզումների ժամանակ վնասել էր ոտքը» (Հ, 20.04.2011):

Նորվեգահայ: Նորվեգիայում հայերն սկսել են հաստատվել Ի. դարի 70-ականներին՝ գաղթելով Լիբանանից, Իրանից, 90-ականներին՝ Հայաստանից: Երկրում ապրում է հազար հայ: Հմմտ. «... մասնակցելու ցանկություն հայտնեց նաև նորվեգահայ Կ. Դեմիրճյանը» (Առ, 02.08.2015):

Չեխահայ: Չեխիայի հայ համայնքը ձևավորվել է 1990-ականներին հիմնականում Հայաստանից գաղթածների հաշվին: Պրահայում գործում է միօրյա դպրոց, 1999-ից հրատարակվում է «Օրեր» ամսագիրը: Այժմ այս երկրում ապրում է 8-10 հազ. հայ: Հմմտ. «Չեխահայ համայնքը հերքում է ԵՀՄԲ-ի ապարդիվությունը» (Ա, 24.10.2013):

Չիլիահայ: Չիլիում հայերը հայտնվել են Մեծ եղեռնից հետո, գաղութը կազմակերպվել է 1930-ականներին: Հունաստանից, Թուրքիայից, Մերձավոր Արևելքի երկրներից հայերի հոսք եղել է նաև 50-ականներին: Չիլիում այժմ ապրում է 1500 հայ: Հմմտ. «Չիլիահայ սակավաթիվ գաղութը նկարելի դեր է խաղացել երկրի տնտեսության մեջ» (ՀՍ, էջ 437):

Սերբահայ: Սերբիայում Բելգրադի հայ համայնքը կազմավորվել է ԺԷ. դարի սկզբին, ԺԸ. դարում գործել է հայկական եկեղեցի: Այնուհետև հայերը հեռացել են Նովի Սադ: Հետագայում այստեղ հայեր կրկին եկել են Մեծ եղեռնից եւ 1922-ի Զմյուռնիայի (Իզմիրի) ջարդերից հետո: Սերբիայում 200-ից ավելի հայ կա: Հմմտ. «Սերբահայ գեղանկարչի ցուցահանդեսը նվիրվում է Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին» (Ի, 18.04.2015):

Սլովակահայ: Սլովակիայում ԺԷ. դ. եղել են Մոլդովայից գաղթած հայ առևտրականներ: Հայաստանից եւ հետխորհրդային երկրներից հայերի հոսք եղել է 1990-ականներին: Համայնքը պաշտոնապես գրանցվել է 2002-ին: Երկրում այժմ ապրում է մոտ 500 հայ: Հմմտ. «Իր տեսակետն է ներկայացնում սլովակահայ համայնքի նախագահ Ա. Գրիգորյանը» (Առ, 29.03.2003):

Քուվեյթահայ: Հայերը Քուվեյթում բնակություն են հաստատել 1950-ականներից: Ունեն եկեղեցի, ազգային վարժարան, թերթ, միութ-

յուններ: Այժմ Քուվեյթում շուրջ 5 հազար հայ է ապրում (մինչև 1991 թ. Ծոցի պատերազմը 10-12 հազ. են եղել):

Քուվեյթահայ-ը գործածվում է երկու արժեքով. գոյ. - «1962-ին քուվեյթահայերը երկրի իշխանություններից սրացել են համայնքի օրինականությունը հաստատող պետական վկայագիր» (ՀՍ, էջ 617) եւ ած. - «Քուվեյթահայ համայնքը բավականին լավ կազմակերպված եւ կենսունակ համայնք է» (ԾԵ, էջ 13):

Երրորդ խումբ: Այստեղ ընդգրկել ենք այն բառերը, որոնք անվանում են խորհրդային Միության հանրապետությունների հայ բնակիչներին: Այս բառերը կա՛մ լայն գործածություն չունենին անցյալում, կա՛մ նոր՝ հետխորհրդային շրջանում են կազմվել: Տասնհինգ «եղբայրական» հանրապետությունների հայերին առանձին բառերով չէին տարբերակում, քանի որ բոլորը նույն երկրի քաղաքացիներ էին, պետական գաղափարախոսությունն էլ մեծապես նպաստում էր դրան (խորհրդային պետությունը հանրապետություններում գրեթե ամբողջությամբ վերացրեց ազգային ամենակարեւոր կառույցը՝ հայկական դպրոցը, որի հետեւանքներից մեկը հայոց լեզվի իմացության կորուստը եղավ շատ տեղերում, իսկ ազգապահպան մյուս հզոր կառույցը՝ եկեղեցին, մերժված էր ողջ երկրում):

Արդյոք բացառություններ կայի՞ն: Ռուսահայ-ը («Ռուսիայի՝ Ռուսաստանի հայ») գործածության մեջ է մտել դեռեւս ժԹ. դարի երկրորդ կեսից, Ի. դարի 10-ական թվականներից արձանագրվել է հայերենի (արեւելահայերենի եւ արեւմտահայերենի) տարբեր բառարաններում, խորհրդային ժամանակաշրջանում բառարանագրման ավանդույթը շարունակվել է⁹: Զանգվածային լրատվության միջոցներում այսօր հանդիպում է ռուսահայ-ի բառակազմական տարբերակը՝ ռուսաստանահայ («Ռուսաստանի հայ») նորակազմությունը:

Վիրահայ-ը եւս նոր կազմություն չէ (ակտիվ գործածության մեջ է 1918-ից սկսած, վրահայ տարբերակը՝ ժԹ. դարի վերջերից, վրացահայ տարբերակը՝ այս երկուսից շատ ավելի ուշ), թեեւ ռուսահայ-ի պես բառարանագրական հարուստ պատմություն չունի: Համեմատաբար նոր կազմություն է ուկրաինահայ-ը, որ վերջերս գրանցվել է նոր բառերի մի բառարանում¹⁰: խորհրդային շրջանում ստեղծված բառարաններում գրանց-

⁹ Տե՛ս Դ. Գյուրջինյան, Ռուսահայ բառի բառարանագրական քննությունը, Գիտական հոդվածների ժողովածու (նվիրվում է Հր. Աճառյանի ծննդյան 140-ամյակին), Երեւան, 2016, էջ 81-95:

¹⁰ Տե՛ս «Նոր բառեր», պրակ Ա. (կազմողներ՝ Ա. Գալստյան եւ ուրիշներ), Երեւան, 2015:

վել են տարածաշրջանների (ինքնավար հանրապետությունների) հայերի անվանող բառեր եւս՝ արխագահայ, դրինահայ:

Մոլդավահայ բառը (պաշտոնապես ընդունված Մոլդավիա տեղանունից) կա խորհրդային տարիներին գիտական հանդեսում հրապարակված հոգվածի վերնագրում. «Մոլդավահայ գաղթօջախները եւ նրանց դերը առևտրական կապերի զարգացման գործում XVI- XVII դդ.» (ՊԲՀ, 1968, հ. 3, էջ 209): Բառը, սակայն, որեւէ բառարանում չի արձանագրվել:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո առաջացան անկախ պետություններ, եւ սկսեցին տարբերակել նրանց քաղաքացի (կամ բնակիչ) հայերին. լեզուն, բնականաբար, արձագանքեց՝ գոյություն ունեցող բառերի համաբանությունը ստեղծելով նորերը: Ստեղծված բառերի առաջին բաղադրիչները նորանկախ երկրների անունների հիմքերն են (Էստոնահայ) կամ ամբողջական երկրանունները (լատվիահայ):

Բելառուսահայ. հանդիպում է ածականի եւ գոյականի արժեքներով. **ած.** - «Ցուցահանդեսին իրենց աշխատանքներն էին ներկայացրել բելառուսահայ նկարիչներ եւ քանդակագործներ» (Առ, 18.04.2015), **գոյ.** - «Միջոցառմանը մասնակցել են նաեւ Բելառուսի հայ համայնքային կառույցների եւ Հայաստանի դեսպանության ներկայացուցիչներ, քաղմաթիվ բելառուսահայեր եւ հայ համայնքի քարեկամներ» (ՀՀ, 13.04.2010):

Էստոնահայ. ած. - «Էստոնահայ համայնքի հավաքաբեղին գրանք Տալլինի քաղաքի ներկայացուցչական մի հալածում» (Առ, 9.09.2010), **գոյ.** - «Եստոնական է ստաբիլ հայոց լեզվի եւ մշակույթի պահպանմանը Էստոնահայերի միջավայրում...» (ՀՍ, էջ 171):

Թուրքմենահայ. ած. - «Թուրքմենահայ համայնքն իր նպաստն է բերել 1988-ի Մայիսյան երկրաշարժից տուժած Հայաստանին» (ՀՍ, էջ 205), **գոյ.** - «Ծագումով թուրքմենահայերը սերում են Գորիսի եւ Միսիանի շրջաններից, ինչպես նաեւ Արցախից» (www.mfa.am¹¹):

Լատվիահայ. ած. - «Լատվիահայ համայնքը զգալի օգնություն է ցույց տվել 1988-ի Մայիսյան երկրաշարժից տուժած հայրենակիցներին» (ՀՍ, էջ 275), **գոյ.** - «Կառուսալայի 6 հասցեում գրավող եկեղեցին դարձել է լատվիահայերի երկրորդ տունը» (Ա, 11.03.2011):

Լիտվահայ. ած. - «Լիտվահայ համայնքը մասնակցում է Լիտվայի հասարակական-քաղաքական կյանքին» (ՀՍ, էջ 330), **գոյ.** - «Այսօր մեծ հարգանք վայելող գործարար, բժիշկ, գիտնական եւ արվեստագետ լիտվահայեր կան» (www.mfa.am):

¹¹ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարության պաշտոնական կայքն է:

ՂազախաՀայ. ած. - «Իսկ հայկական սփյուռքը Ղազախստանում ներդրումներ կարարժում է: Նկարի չունեմ ղազախահայ համայնքը» (*ՄՄՄ*, 2010, հ. 1, էջ 11), **գոյ.** - «Շատ Ազնավորը ղազախահայերին է ներկայացրել ԼՂ հիմնաստացի հայանպասք կարգավորման ուղղությամբ ձեռնարկած իր ջանքերը» (www.panorama.am):

ՂրղզաՀայ. «Ամենահայրնի ղրղզահայերը՝ քույր եւ եղբայր Զարիֆյաններ» (*Ա*, 27.02.2017):

ՄոլդովաՀայ (Մոլդովա երկրանունից), մոլդովաՀայ-ի տարբերակն է, երկարժեք. գոյ. - «... հանգամանորեն ներկայացվում է Հայ Եկեղեցու դերը մոլդովահայերի կյանքում» (*ՍՏ*, էջ 281), **ած.** - «Ժողովածուն պարունակում է ... մոլդովահայ համայնքի կյանքի փարբեր ոլորտներին վերաբերող արխիվային եւ փագրական հարուստ նյութ» (*ՍՏ*, էջ 282):

ՏաջիկաՀայ. «Վ. Միրզայանց. փաջիկահայ ղեծիսոր» (www.armenhr.do.am):

ՈւզբեկաՀայ. «1995-ի օգոստոսին, ուզբեկահայ քարերսար Ա. Մարտիրոսյանի միջոցներով հիմնովին վերանորոգվելուց հետո, օծվել է Սամարղանդի Ս. Ասրվածածին եկեղեցին» (*ՔՀ*, էջ 802):

Այսպիսով՝ փաստացի խորհրդային նախկին բոլոր հանրապետութ-յունների անունները հայ բաղադրիչով բառերի կազմության հիմք են դարձել:

Հետաքրքրական է ադրբեջանահայ բառի դեպքը: Այն գործածութ-յան մեջ չի եղել խորհրդային ժամանակաշրջանում, երբ Ադրբեջանում մի քանի հարյուր հազար հայ էր ապրում, իսկ անկախացած Ադրբեջանի Հանրապետությունում հայություն չի մնացել Սումգայիթի եւ Բաքվի ջարդերից, ինչպես նաեւ Արցախյան ազգային-ազատագրական պատե-րազմից հետո: Սակայն բառն այսօր կա, գործածվում է արդեն նախ-կինում Ադրբեջանի բնակիչ հայերի առիթով (Հայաստանում գործող «Ադրբեջանահայերի ասամբլեա» անվանումով հասարակական կազմա-կերպության ակտիվությունը նպաստում է բառի գործածականության մեծացմանը): Բառը ձեւաբանորեն երկարժեք է՝ ածական եւ գոյական. «Ադրբեջանահայ փախստականները մեծ ուշադրությամբ հետեւում են Ղարա-քաղի հակամարտության կարգավորմանն ուղղված քանակություններին» (*ՀՀ*, 27.01.2007), Ադրբեջանահայերն այս ընտրություններին չեն սատարի ոչ մի ու-ժի (*Առ*, 27.04.2012):

Նկատելի է, որ այս խմբի բառերը գոյականի արժեքով կիրառվելիս հիմնականում գործածվում են հոգնակի թվով (ուղիղ կամ թեք հոլո-վածեւերով):

Հետխորհրդային երկրների հայ նշանակող բառերն արեւելահայերենում առհասարակ սակավադեպ են, իսկ արեւմտահայերենում գրեթե չեն հանդիպում: Բառերի գործածութեան հաճախականութեան հետ բոլորովին կապ չունի համայնքի մեծութիւնը. էստոնիայում, օրինակ, ապրում է 2 հազար հայ, Լիտվայում՝ 2,5 հազ., Տաշիկստանում եւ Ղրղզստանում՝ 3- հազարական, Լատվիայում՝ 4,5 հազ., Մոլդովայում՝ 8 հազ., Թուրքմենիայում՝ 20-22 հազ., Ղազախստանում՝ 25 հազ., Բելառուսում՝ 30 հազ., իսկ Ուզբեկստանում՝ շուրջ 70 հազար, սակայն վերոհիշյալ բառերի գործածութեան հաճախականութիւնը շատ նման է, ընդհանուր առմամբ ցածր:

Ներկայումս նշված բոլոր երկրների կապը հայրենիքի հետ համանման է: Բառի գործածութեան ցածր հաճախականութեան փաստը կարելի է բացատրել խորհրդային ավանդույթով, ինչպես նաեւ մայր հայրենիքի հետ թույլ կապով. հայկական տեղեկատվական դաշտում նորանկախ պետութիւնների հայութեան մասին լրատվութիւնը տարեբային բնույթ է կրում եւ բոլորովին համակարգված չէ:

Որոշ դեպքերում այս բառերի գործածութիւնը բացատրվում է համարժեք բառակապակցութիւնների համեմատ բառային միավորների սեղմ լինելով (տեքստում դրանք ավելի քիչ տեղ են զբաղեցնում). հմտ. Ղազախստանի հայ (14 նիշ) եւ ղազախստան (9 նիշ), որտեղ երկրանվան վերջածանցը կրճատվում է: Թեպետ միշտ այդպես չէ. հմտ. Բելառուսի հայ եւ րելառուսահայ. բացատր վերանում է, բաղադրիչները ձուլվում են, սեռականի ի վերջավորութիւնը փոխարինվում է ա հոգակապով (տարբերութիւնն ընդամենը մեկ նիշ է):

Չորրորդ խումբ: Այստեղ ընդգրկել ենք այն բառերը, որոնք անվանում են մարած կամ գրեթե մարած հայկական համայնքների ներկայացուցիչներին: Այս բառերը գերազանցապես հազվադեպ են, հանդիպում են հիմնականում պատմագիտական աշխատութիւններում, հանրագիտարաններում, բառերից մի քանիսի համար կարող ենք ասել, որ հնացած են:

Խմբի բառերի զգալի մասը գործածվում է խոսքիմասային զույգ արժեքներով (ածական եւ գոյական), որոշ դեպքերում գերակշռում է ածականի արժեքը:

Սուղանահայ: Եգիպտոսի եւ Եթովպիայի հարեւան Սուղանում հայերը հաստատվել են ԺԹ. դարի վերջերից, համայնքը կազմակերպվել է Ի. դարի 20-ականներին: Հարուստ գաղութն ապրել է ազգային կյանքով

(եկեղեցի, դպրոց, մարզավան, միություններ), վայելել երկրի բարձրագույն իշխանության հարգանքը: Անցյալ դարի 60-ականներին համայնքն ուներ 800 հոգի, այժմ Սոսեանում հայ գրեթե չի մնացել:

Սուրանահայ-ի գործածության վկայություն ունենք Ի. դարի 10-ականներից¹², այսինքն՝ հարյուրամյա վաղեմություն ունի: Սա փաստացի բառաբանի ամենահին կազմությունն է:

Տարարժեք է (գոյ. / ած.). «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրեին սուրանահայերի կյանքը զգալիորեն աշխուժացել է» (ՀՍ, էջ 537), «Այսօր սուրանահայ գաղութը իր մեջ կհաշվե մոտավորապես 800 հոգի (է, 1959, Բ, էջ 41):

Բիրմահայ: Բիրմայում հայերը հաստատվել են դեռևս ԺԶ. դարից: Ձեռավորվել է սակավամարդ (առավելագույնը եղել է մոտ 500 հոգի), բայց գործունե եւ ազդեցիկ համայնք: Համայնքն ունեցել է եկեղեցի, միություններ: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո երկրում քաղաքական իրավիճակի կտրուկ փոփոխության պատճառով հայերն արտագաղթել են, այժմ այնտեղ հատուկենտ հայեր են մնացել:

Բիրմահայ-ը երկարժեք բառ է: Այսպես՝ գոյ.- «Բիրմահայերը ակտիվ օգնություն ցույց տվին բիրմացիներին՝ անգլիացիների դեմ մղած ազգային-ազատագրական պայքարում» (ԱԱ, հ. Բ, էջ 290) եւ ած.- «Բիրմահայ համայնքի մասին առաջին տեղեկությունը տալիս է Կոստանդ Ջուղայեցին» (ՀՍՀ, հ. 2, էջ 449):

Բիրմայի անունը 1989-ին պաշտոնապես փոխվեց՝ դառնալով Մյանմա, որից հետո կազմվեց մյանմահայ տարբերակը. «Մյանմահայ նավաշինարարների ձեռքով են ստեղծվել «Արարար», «Արա», «Գուսան Ջուղայի», «Հոփսիսիմե» եւ այլ նավեր», «Ամենայն հայոց կաթողիկոսին հղված նամակի տակ ստորագրել է 193 մյանմահայ» (ՀՍ, էջ 404, 405): Անցյալի իրողությունների մասին խոսելիս այս բառընտրությունն արդարացված չէ. ժամանակավրեպություն է: Զիշտ կլինի անցյալի առնչությամբ գործածել բիրմահայ-ը, մեր օրերի պարագայում՝ մյանմահայ -ը:

Ջինահայ: Ջինաստանում հայկական փոքրիկ գաղութներ հիմնվել են ԺԳ. դ. սկզբին՝ մոնղոլական առաջին արշավանքներից հետո. գերեվարված հազարավոր հայերի մի մասը բնակեցվել է երկրի հյուսիսային շրջաններում: ԺԹ. դ. սկզբին գաղթականության հոսք է եղել Հնդկաստանից, Պարսկաստանից, նաեւ Հայաստանից: 1930-ականներին Խարբին

¹² Հ. Սեքսթյան, Սուրանահայ գաղութը, «Ամենուն տարեցոյցը», Կ. Պոլիս, 1913, էջ 188 (ըստ Ա. Արախամյանի «Հայ գաղթականության պատմություն» գրքի, հտ. Բ., էջ 77):

քաղաքում 500 հայ էր ապրում, Շանհայում՝ 200: 50-ականներին նրանց մեծ մասն արտագաղթել է: Այժմ հայերը չուրջ հարյուրն են:

Չինահայ -ը գործածվում է երկու արժեքով՝ ածականի եւ գոյականի. «Չինահայ գաղութը ԺԺ. դարի վերջում շար սակավաթիւ էր դարձել» (ՀԱ, էջ 324), «Պարտերազմի ծանր տարիներին չինահայերի ազգային բոլոր կազմակերպություններն ու միությունները դադարել են գոյություն ունենալ» (ՀԳՊ, հ. 2, էջ 438)¹³: Գործածվել է նաեւ հանրագիտարանում. «ԺԸ. դարում չինահայեր Մասցական Ղասաբյանը, Հովհաննես Մաթեոսյանը եւ ուրիշներ մեծ գումարներ են կտակել Հայաստանին, Նոր Նախիջեւանին» (ՀՍՀ, հ. 9, էջ 46)¹⁴:

Ինդոնեզահայ: Կղզային այս երկրում հայերը հաստատվել են՝ գաղթելով Նոր Զուղայից եւ Հնդկաստանի Մադրաս քաղաքից: Ըստ որոշ տվյալների՝ ԺԷ. դարում ձավա կղզում 2 հազ. հայ էր ապրում: Հայերը հիմնականում զբաղվել են առեւտրով եւ արհեստներով: Ինդոնեզիայի հայերը մեծապես տուժել են Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ՝ համակենտրոնացման ճամբարներում սովի եւ համաճարակի զոհ դառնալով: Անցյալ դարի 60-ականներին Ինդոնեզիայում ապրում էր մոտ 800, իսկ 70-ականներին՝ 300 հայ: Այժմ այստեղ հայեր գրեթե չեն մնացել:

Ինդոնեզահայ-ը եւս տարարժեք է. ած. - «Հայոց մեծ եղեռնի լուրը ցնցեց նաեւ ինդոնեզահայ հայրվածին» (ԱԱ, հտ. Բ., էջ 302), գոյ. - «1747-ի մարտի 21-ի հրովարտակով հոլանդացիները ինդոնեզահայերին շնորհել են եվրոպացիներին հավասար «ազատ քաղաքացու» իրավունք» (ՀՍՀ, հտ. 4, էջ 339): Հանրագիտարանում գործածվելու փաստը կարեւոր իրողություն է եւ ակադեմիական բառարանում գրանցվելու մի նախապայման:

Թայլանդահայ / Թաիլանդահայ: ԺԷ. դ. Հարավարեւելյան Ասիայի Սիամում (այժմ՝ Թայլանդ / Թաիլանդ) ապրել են զգալի թվով հայեր, ունեցել են ինքնակառավարման եւ քրիստոնեություն դավանելու իրավունք: Հետագայում նրանք հեռացել են երկրից: Այժմ Թայլանդում կան մի քանի տասնյակ հայեր, որոնք ազգային որեւէ հաստատություն չունեն:

Բառի տարբերակները հանդիպում են հիմնականում ածականի արժեքով. «.... ընդգծել են թայլանդահայ թեւեւ փոքրաթիվ, բայց բավական ազդեցիկ եւ լավ համբավ ունեցող համայնքի կարեւոր դերը» (www.gov.am/am/news/

¹³ Վերջերս գործածության մեջ է մտել Չինահայ համանունը, որը յուրահատուկ հապավական կազմություն է՝ Չինաստանի Հայկական համայնք, թողարկվում է «Չինահայ լրագիր» էլ. պարբերականը (տես www.chinahay.com):

¹⁴ Հայերենի բառարաններից բառն առ այսօր բացակայում է, քանի որ շուրջ քառասուն տարի չեն թարմացվել բացատրական (այդ թվում՝ ակադեմիական) ընդարձակ բառարանները:

item/1696¹⁵), «Թախլանդահայ ընտանիքը, որ մեծ կապեր ունի օտարազգի եւ աշխարհասփյուռ հայ գործարարների հետ...» (Հ, 2.11.2016):

Աֆղանահայ: Հայերին Աֆղանստանը ծանոթ է եղել վաղուց ի վեր, սակայն համայնք ձեւավորվել է ժէ. դարում, մայրաքաղաք Քաբուլում, նաեւ Ղանդահարում եւ այլուր: Մի ժամանակ 500 տուն հայ է ապրել այս երկրում: Հայերը խնամված եկեղեցի են ունեցել, սակայն հոգեւոր սպասավոր՝ ոչ: ԺԹ. դարի վերջին երկրում հայ չկար:

Աֆղանահայ -ը հանդիպում է երկու արժեքով (գոյ. եւ ած.). «Աֆղանահայերի վիճակը միտթարական չի եղել նաեւ քաղաքներում» (ԱԱ, հտ. Բ., էջ 247), «Աֆղանահայերը ազգային եւ կրօնական ազատություն վայելեցին մինչեւ Թիմուր շահի մահը» (ՀԱ, էջ 289) եւ «1896 թվին աֆղանահայ գաղութից մնացել էր միայն մի ընտանիք» (ՀԱ, էջ 290), «Աֆղանահայ համայնքն ընդգրկված է եղել Իրանա-Հնդկաստանի թեմի մեջ» (ՀՍ, էջ 111)¹⁶:

Սինգապուրահայ: Սինգապուրում հայերը հաստատվել են ԺԸ. դարի վերջերից՝ տեղափոխվելով Հնդկաստանից եւ Մալակկայից (Մալայզիայից): Համայնքը միշտ փոքրաթիվ է եղել (100 հոգուց չի անցել), բայց միշտ գործունյա եւ ունեւոր. հոյակերտ եկեղեցի է կառուցել, տպարաններ հիմնել, թերթ հրատարակել: Այժմ Սինգապուրում երեք-չորս տասնյակ հայ կա:

Սինգապուրահայ -ը նորակազմություն է: Հմմտ. «Սինգապուրի ԱԳ նախարարը եւս մեծապես կարևորեց սինգապուրահայ համայնքի դերը իր երկրի զարգացման գործում» (www.panarmenian.net):

Մեքսիկահայ: Մեծ եղեռնից հետո՝ 1920-ականներին, ԱՄՆ մուտք գործել ցանկացող գաղթականներից ձեւավորվել է Մեքսիկայի հայ գաղութը: Ի. դարի վերջին հայեր են տեղափոխվել Մերձավոր Արեւելքի երկրներից: Ազգային կառույցներ չունեն: Այժմ Մեքսիկայում մոտ 400 հայ է ապրում:

Մեքսիկահայ-ը գործածվում է հիմնականում ածականի արժեքով: Օրինակներ՝ «Ի խորոց սրտի աղօթում ենք եւ հայցում, որ Բարձրեալն Աստուած Իր Սուրբ Աջի հովանու ներքոյ պահպանի մեքսիկահայ համայնքը» (Է, 2014, ԺԱ., էջ 6): «Տեղի ունեցավ մոմավառություն, որին իր մասնակցությունը քերեց մեքսիկահայ համայնքը» (Առ, 28.04.2014):

Հինգերորդ խումբ: Այստեղ ընդգրկված բառերն անվանում են այն

¹⁵ ՀՀ կառավարության պաշտոնական կայքն է:

¹⁶ Որոշ հետազոտողներ այս բառը չեն գործածել. տես Ա. Ալպոյաճյան, «Պատմություն հայ գաղթականության», Կ. Գ, Կահիրե, 1961, էջ 285-290 («Աֆղանստանի հայերը» բաժինը):

երկրների հայ քաղաքացիների (կամ բնակիչների), որտեղ հավաքական եւ մեծածախ հայուլթյան չի եղել, հիմա էլ չկա: Բառերից մի քանիսը եզակի գործածություններ են հայտնի, այդ դեպքում բառի տարարժեքությունը մնում է չիրացված:

Ասվել է, որ «արտերկրի հայ» իմաստային խմբին պատկանող միավորը շատ հաճախ կապակցվում է համայնք բառին: Այս ենթախմբի բառերի պարագայում դա առավել նկատելի է, հատկապես որ տարբեր սկզբնաղբյուրներից մեր քաղաքները եզակի կամ հազվադեպ գործածություններ են: Այսպես:

Կատարահայ: Կատարի (Բաթարի) հայերի թիվը հաշվվում է 350-500 մարդ (ներկայումս ավելանալու միտումներ են նկատվում): Գործում է միօրյա վարժարան: Կապարահայ -ը գործածվում է ածականի արժեքով, ինչպես՝ «Այցի ընթացքում դեսպան Ղարիբջանյանը հանդիպում է ունեցել նաեւ կատարահայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ» (www.mfa.am), բայց նաեւ այսպիսի կապակցությամբ՝ «Կապարահայ գործարարները հետաքրքրված են Հայաստանում ներդրումներով» (armenpress.am/arm/news/890844):

Ֆիննահայ / ֆինլանդահայ: Ֆինլանդիայում ապրում են շուրջ 200 հայեր: Այս երկրի հայ նշանակում են բառային երկու տարբերակներ, որոնք գործածվել են գոյականի եւ ածականի արժեքներով. «Ֆիննահայերը հոգետոբ վերելք են ապրել «Սուրբ Խաչ» խորագրով կազմակերպված Հայ եկեղեցու գանձերի ցուցահանդեսի շնորհիվ» (ՀՍ, էջ 621) «Թղթակիցը գրուցել է ֆինլանդահայ համայնքի, հայկական փոքրիկ դպրոցի եւ հեյրապայի հեռանկարների մասին» (www.hayernaysor.am¹⁷):

Իռլանդահայ: Իռլանդիայում այժմ ապրում է 300 հայ, տեղեկություն կա, որ ունեն կիրականօրյա դպրոց: Օրինակ՝ «Ներկա էին իռլանդահայ համայնքի ներկայացուցիչներ» (Առ, 08.12.2015):

Խորվաթահայ: «Զագրեբում դեսպան Կիրակոսյանը հանդիպումներ ունեցավ խորվաթահայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ» (www.mfa.am):

Մալթահայ: «Համաժողովին մասնակցելու են նաեւ արխագահայ, վիրահայ, սերբահայ, մալթահայ համայնքները» (Առ, 10.09.2011):

«Որեւէ երկրի հայ+համայնք» բառակապակցությունը հուշում է, որ տվյալ երկրի հայությունը, թեպետ սակավաթիվ, ինչ-որ ձևով կազմակերպվում է (կամ որոշ չափով կազմակերպված է):

Հայ վերջնաբաղադրիչով մյուս բառերը, որ կազմվել են «երկրանուն+հայ» մասնակաղապարով, հաճախ գործածվում են այս կամ

¹⁷ ՀՀ Սփյուռքի նախարարության էլեկտրոնային պարբերականն է:

այն անհատի առնչությամբ: Այսպես:

Պորտուգալահայ: Հանդիպում է հիմնականում մեծանուն հայ Գալուստ Գյուլբենկյանին վերաբերող տեքստերում: Հմմտ. «Պորտուգալացի քաղաքական գործիչ Կ. Մոնթասար մեծագույն ակնածանքով է խոսել պորտուգալահայ հայրնի գործարար եւ բարեգործ Գ.Գյուլբենկյանի մասին» (www.president.am¹⁸, 17.11.2016):

Ճապոնահայ: Ճապոնիայում հայերը հայտնվել են XIX դ. երկրորդ կեսից, միշտ սակավաթիվ են եղել, ազգային հաստատություններ չեն ունեցել, այժմ մի քանի տասնյակ են: Հմմտ. «Ճապոնահայ ջութակահար Կ. Իսրայելյանի գլխավորությամբ նվագախումբը» (Առ, 14.11.2016): «Հայաստանը ներկայացնող «Genealogy» խմբի 6 անդամներից չորրորդը Ճապոնահայ երգչուհի Սյուեֆանի Թոփալյանն է»¹⁹ (ՀԺ, 27.02.2015):

Որոշ բառեր խոսքաշարում ներկայանում են միայն իբրեւ գոյականներ, այնինչ ըստ անհրաժեշտության, բնականաբար, կարող են հանդես գալ նաեւ ածականի արժեքով:

Մարոկկահայ: Մեծ եղեռնից հետո փոքրաթիվ հայեր հաստատվեցին նաեւ Մարոկկոյում (որոշ ընտանիքներ՝ Երկրորդ աշխարհամարտից հետո): Մինչեւ 1970-ը այստեղ բնակվել է 60-70 հայ, այժմ՝ մոտ 30: Հմմտ. «Մարոկկահայերը հյուրընկալել են Հայաստանից հյուրախաղերի եկած երգչախմբերի, պարային եւ այլ համույթների» (ՀՍ, էջ 391):

Մակեդոնահայ: «....կնշվեր Մեծ եղեռնի օրը առանց բացատրության կմասնակցեին մակեդոնահայերը, նաեւ շատ մակեդոնացիներ» (www.haystory.com):

Հայրության չղադարող տեղաշարժի հետեւանքով հնարավոր է, որ ժամանակի ընթացքում արդի սփյուռքի պատկերը փոխվի, ուստի այս խմբում ընդգրկված բառակազմը եւս կարող է փոփոխության ենթարկվել:

Եվ, վերջապես, կան «արտերկրի հայ» նշանակող բառեր, որոնք գործածական բառերի տարբերակներ են եւ բառարանային գրանցում չունեն: Այսպես, ավելի վաղ կազմված անգլիահայ բառի իմաստով գործածվում է բրիտանահայ-ը (հիմքում ընկել է Մեծ Բրիտանիա երկրանվան երկրորդ բաղադրիչը), օրինակ՝ «Բրիտանահայ համայնքում ներկայումս գործում են...» (ՀՍ, էջ 393): Բառարաններից մեկում արձանագրվել է հոլանդահայ բառը, որի նիդերլանդահայ տարբերակը (հիմքում

¹⁸ ՀՀ նախագահի պաշտոնական կայքն է:

¹⁹ Որեւէ իրադարձության առիթով բառը կարող է հայտնվել լրահոսում եւ միառժամանակ ակտիվանալ (այդպես եղավ 2015 թ. «Եվրատեսիլ» երգի մրցույթի շրջանում), ապա «վերադառնալ» նախկին վիճակին:

դրվել է երկրի նիդեռլանդների Թագավորությունն պաշտոնական անվան առաջին բաղադրիչը) հանդիպում է մամուլում, օրինակ՝ «ԱրՊՀ-ում էր նիդեռլանդական հոգեբան Լ. Բադրասարյանը» (Ս, 30.04.2015):

Հետաքրքրական է մոնղոլական կազմությունը, որ խիստ հազվադեպ է, կարելի է ասել՝ դիպվածային: Օրինակ՝ «Ճամբարակում գրեթե բոլորը գիտեն մոնղոլական այս ընտանիքի պատմությունը» (www.hetq.am), որ վերաբերում է Մոնղոլիայից Հայաստան տեղափոխված մի ընտանիքի (հայրը հայ է, մայրը՝ մոնղոլ): Բառը երկու կերպ կարելի է մեկնաբանել՝ «Մոնղոլիայի հայ» եւ «մոնղոլահայկական» (միասնություն իմաստով):

Դիպվածային են «երկրանուն+հայ» մասնակաղապարով կազմված այն բառերը, որոնք ստեղծվել են երգիծական նպատակներով: Այսպես. «Մեր հյուրն է մոզամբիկական ականավոր հեղափոխական-նպարավաճառ Ժան-Բատիստ Քեբեբեճյանը» (ԶԻ, 7.06.2003), «Առաջին սվազիլենդական» (www.armcomedy.com/2012/06/25): Սրանք, ինչպես վերոբերյալ հինգ տասնյակ բառերը, վկայում են, որ բառակազմական մասնակաղապարը կենսունակ է, եւ նրանով կարող են նորանոր բառեր ստեղծվել:

Այսպիսով՝ հայերենի բառարաններում չեն գրանցվել երկրանուններից կազմված եւ «արտերկրի հայ» նշանակող հետեւյալ բառերը (ըստ այբբենական կարգի)՝ ադրբեջանական, ալբանական, ավստրալիական, ավստրիական, աֆղանական, բելառուսական, բելգիական, բիրմանական / մյանմական, բրազիլական / պրազիլական, բրիտանական, դանիական, էստոնական, թայլանդական / թաիլանդական, թուրքմենական, ինդոնեզական, իռլանդական, իսպանական, լատվիական, լիտվական, իտալական, կատարական, հորդանանական, դազախական, դրոզական, ճապոնական, մալթական, մակեդոնական, մարոկկական, մեքսիկական, մոլդավական / մոլդովական, մոնղոլական, նիդեռլանդական, նորվեգական, չեխական, չիլիական, չինական, պաղեստինական, պորտուգալական, սերբական, սինգապուրական, արվսկական, սուդանական, վենեսուելական, րաջիկական, ուզբեկական, քուվեյթական, ֆիննական / ֆինլանդական, նաեւ դիպվածային մոզամբիկական, սվազիլենդական:

Եզրակացություններ:

1. «Երկրանուն+հայ» մասնակաղապարով կազմվել են 80-ից ավելի բառեր, որոնցից 50-ը հայերենի բառարաններում արձանագրված չէ: «Արտերկրի հայ» իմաստային խմբի բոլոր միավորների բառարանագրումն անհրաժեշտ է ոչ միայն բանասիրական, այլեւ արտալեզվական նպատակներով՝ ազգային, պատմական, հոգեբանական:

2. «Երկրանուն+հալ» մասնակաղապարով կազմված մի շարք բառեր, որոնք ցայժմ բառարանային գրանցում չունեն, պետք է ընդգրկել հայերենի տարատեսակ բառարանների բառացանկում՝ «արտերկրի հայ» իմաստային խմբի միավորները ներկայացնելու համակարգայնությունը պահպանելու եւ ամբողջականությունն ապահովելու նպատակով:
3. «Երկրանուն+հալ» կառուցվածքն ունեցող բոլոր բառերի բառարանային գրանցումը հնարավորություն կտա ամբողջական պատկերացում կազմելու հայ գաղթած խմբերի, ինչպես նաեւ հայ սփյուռքի ներկայի եւ անցյալի, հայերի բնակություն վայրերի անընդհատ փոփոխությունների մասին՝ ստեղծելով հայ սփյուռքի յուրօրինակ «բառային պատկերը»:
4. Բառարաններում չարձանագրված բառերը տարբեր հաճախականությամբ հանդիպում են թե՛ արեւելահայերենում, թե՛ արեւմտահայերենում՝ ուղղագրական համակարգերի տարբերության, ինչպես նաեւ հատուկ անունների տարբերակայնության պատճառով երբեմն դրսեւորելով զուգադրություն եւ տարբերակայնություն:
5. Քննարկված բառերի զգալի մասը բնորոշ է գրավոր խոսքին, դրանք հիմնականում սահմանափակ գործածություն ունեն, հանդիպում են գիտական աշխատություններում, հանրագիտարաններում եւ մամուլում (այդ թվում՝ էլեկտրոնային):
6. «Երկրանուն+հալ» կառուցվածքն ունեցող բառերը, որպես կանոն, խոսքիմասային երկու արժեք ունեն (գոյ. եւ ած.), թեպետ բնագրային վկայությունները որոշ դեպքերում եզակի են, եւ ձեւաբանական տարաժեքությունը լիարժեք չի դրսեւորվում: Բառերի մի մասը հաճախ կապակցվում է հաւանյալ բառին:
7. Դիպվածային կազմությունները ենթակա չեն բացատրական բառարաններում արձանագրվելու, քանի որ հայերենի բառապաշարում ամրակայված չեն, հազվադեպ են: Նրանք կարող են տեղ գտնել հայերենի էլեկտրոնային բառաշտեմարաններում:
8. «Երկրանուն+հալ» մասնակաղապարը կարող է բառային նոր միավորների ստեղծման հիմք դառնալ:

ՀԱՄԱՈՐՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ա — «Ազգ» (օրաթերթ), Երեւան:

ԱԱ — Ա. Գ. Աբրահամյան, Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հտ. Ա., Երեւան, 1964, հ. Բ., Երեւան, 1967:

Առ — «Առավոտ» (օրաթերթ), Երեւան:

Ար – «Արեւ» (ազգային-գրական-քաղաքական օրաթերթ), Կահիրե:
ԵՔՎ – Եզնիկ քահանայ Վարդանեան, Պրագիլիոյ Հայ գաղութը.
պատմական տեղեկութիւններ եւ ժամանակագրութիւն 1860-էն մինչեւ
1947-ի վերջը, Բուենոս Այրես, 1948:

Է – «Էջմիածին» (պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ
Ս. Էջմիածնի), Ս. Էջմիածին:

Ի – «Իրատես» (Հասարակական-քաղաքական թերթ), Երեւան:

ԾԵ – Լ. Հարությունյան, Ա. Փաշայան, Ծոցի արաբական երկրների
Հայ Համայնքները. արդի հիմնախնդիրներ, Երեւան, 2012:

ԿԴ – Կ. Դալլաքյան, Հայ սփյուռքի պատմություն (Համառոտ
ակնարկ), Երեւան, 2004:

Հ – «Հրապարակ» (օրաթերթ), Երեւան:

ՀԱ – Հր. Աճառյան, Հայ գաղթականության պատմություն, Երեւան,
2002:

ՀԳՊ – Հայ գաղթաշխարհի պատմություն, հ. 2, Երեւան, 2003:

ՀՀ – «Հայաստանի Հանրապետություն» (օրաթերթ), Երեւան:

ՀՍ – «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երեւան, 2003:

ՀՍՀ – Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ.հ. 1-12, Երեւան,
1974-1986:

ՄՄՄ – «Մենք մեր մասին» (ամսագիր), Երեւան:

ՁԻ – «Չորրորդ իշխանություն» (օրաթերթ), Երեւան:

ՊԲՀ – «Պատմա-բանասիրական հանդես» (ՀՀ ԳԱԱ գիտական
հանդես), Երեւան:

Ս – «Ստեփանակերտ» (երկշաբաթաթերթ), Ստեփանակերտ:

ՍՏ – Սփյուռքագիտություն (տեսություն եւ պատմություն հարցեր):
Տարեգիրք, Երեւան, 2012:

ՔՀ – «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երեւան, 2002:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются 50 лексических единиц армянского языка, которые созданы по словообразовательной модели «название страны / государства+հայ (армянин)» и по сей день не отражены в словарях. Среди них выделяются слова, образованные сто лет назад (սլաւոնահայ – палестинский армянин) и обозначающие представителей многолюдных армянских общин (բրազիլահայ – бразильский армянин, ավստրալիահայ – австралийский армянин). Отдельную группу составляют слова, обозначающие армян постсоветских стран (էստոնահայ – армянин Эстонии). Некоторые слова, «незамеченные» лексикографами, являются архаизмами (աֆղանահայ – афганский армянин, բիրմանահայ – бирманский армянин), так как в соответствующих странах армянских общин больше нет.

Материал статьи может быть полезен составителям различных словарей армянского языка.

SUMMARY

The article deals with 50 lexical units of the Armenian language formed by the word-forming model "the name of a country / state + hay (Armenian)", which are not recorded in the dictionaries up to this day. They include words, formed a hundred years ago (սլաւոնահայ – Palestinian Armenian), denoting representatives of populous Armenian communities (բրազիլահայ – Brazilian Armenian, ավստրալիահայ – Australian Armenian). A separate group consists of words signifying Armenians from post-Soviet countries (էստոնահայ – Estonian Armenian). Several words, "unnoticed" by lexicographers, are archaisms (աֆղանահայ – Afghan Armenian, բիրմանահայ – Burmese Armenian), as the Armenian communities died out in the respective countries.

The material of the article can be useful in the compilation of various dictionaries of the Armenian language.

